

Socialpædagogik med livet i hænderne

Projekt om eksistentiel og åndelig omsorg i socialpædagogisk arbejde

CHRISTINA B. M. OLSEN, <https://orcid.org/0009-0004-0060-3458>

&

BODIL LODBERG

ABSTRAKT: Eksistentiel og åndelig omsorg i socialpædagogisk arbejde er et nyt fagområde, der i høj grad stiller krav til den fagprofessionelles viden og kunnen. Har fagpersoner ikke den nødvendige sensitivitet, opmærksomhed, viden og øvelse i at bruge sproget om det eksistentielle i livet, eller udebliver modet til at tage hånd om eksistentielle og åndelige behov, er der en vigtig dimension i menneskers liv, som bliver overset. Det kræver fokus på, hvordan eksistentiel og åndelig omsorg kommer til udtryk i det socialpædagogiske og diakonale arbejde; men også hvad det er nødvendigt at vide og kunne for som fagperson at arbejde med denne dimension. På baggrund af udvikling af et undervisningsforløb (15 ECTS) for studerende på professionsbachelor-uddannelsen i Diakoni og Socialpædagogik og kursusforløb for uddannede medarbejdere i pædagogisk, socialt og kirkeligt arbejde, vil artiklen præsentere vores vidensindsamling og udfolde vigtige pointer i forhold til "Hvordan kan eksistentiel/åndelig omsorg forstås i det socialpædagogiske og diakonale arbejde?", herunder hvilken kundskab og kompetencer fagpersoner kan opleve at få brug for i praksis for at skabe rum og pædagogiske rammer for menneskers eksistentielle livsudfoldelse.

NØGLEORD: Eksistentiel og åndelig omsorg; sprogløshed; åndelig dannelse; religion i diakonalt og socialpædagogisk arbejde; Mening og kilder til mening; resonans og resonanserfaringer.

Introduktion

Spejlet

"[...] der har jeg oplevet nogle gange, hvor vi har stået på badeværelset og jeg skal hjælpe ham, for han har haft et uheld, og så kigger han sig selv ind i spejlet og siger højt: "Hvad er jeg blevet til?"

Og i stedet for, at jeg bekræfter ham i, at vi lige skal have skiftet det beskidte tøj eller det er da også lidt skidt, at han er kommet til det igen, så tager jeg en snak bagefter, sætter mig måske

med ham på sengen og spørger, hvad det er, han registrerer, når han sådan ser sig i spejlet og hvad det får til vågne inde i ham? Hvad vil han gerne?

[...] Ind i den snak er der en lindring af den følelse, han havde, da han så sig i spejlet. Også en bekræftelse på, hvad han også er, som er mere end den stakkel han ser i spejlet”

Ovenstående er et udklip af en fortælling, som vi kalder *spejlet* og er genfortalt af en socialpædagog på et bosted for voksne med aktivt misbrug.

Spejlet er på flere niveauer en prisme for, hvad eksistentiel og åndelig omsorg i socialpædagogisk regi kan være: Han stiller et eksistentielt spørgsmål: Hvem er jeg og hvor hører jeg til? hvad er jeg blevet til – hvor er jeg på vej hen? Midt i en skamfuld hverdagssituation sammen med socialpædagogen, kommer et udbrud af frustration og afmagt. Han stiller spørgsmålet højt, så det kan svares på. Socialpædagogen hører det og fortolker spørgsmålet eksistentielt, som begyndelsen på en samtale om mening. Hun griber hans ”kalden” og har tiltro til at samtalen lindrer hans skam. Ved at tage det eksistentielle perspektiv, formidler hun et menneskesyn, der anerkender ham som mere end sine uheld og nederlag. Hun vil skabe en bro til en større fortælling om, at mennesker har værdighed og betydning, på trods af lidelse og afmagt. At liv kan give mening.

Projektets baggrund

Fortællingens oprindelse er fra et feltarbejde, som havde til ambition at undersøge ” *hvad eksistentiel og åndelig omsorg er i en socialpædagogisk sammenhæng*” og er en del af et projekt om eksistentiel og åndelig omsorg, som Diakonhøjskolen i 2023 satte i gang på baggrund af opfordringer fra nogle af skolens samarbejdsorganisationer og en bevilling fra Borgfonden. Tre undervisere, Susanne Kristophersen, Christina B. M. Olsen og Bodil Lodberg fik til opgave dels at afsøge fænomenet Eksistentiel og åndelig omsorg i relation til socialt/socialpædagogisk arbejde, dels at udvikle undervisning i emnet til brug for et valgmodul (15 ECTS) på Professionsbachelor i Diakoni og socialpædagogik og på flere kursusforløb for medarbejdere fra det sociale og diakonale felt.

Undersøgelsens arbejdstemaer

I vores fælles udforskning af hvad eksistentiel og åndelig omsorg rummer har vi arbejdet ad flere spor samtidigt. Fordi vi ret tidligt i forløbet (foråret 24) afholdt de første kurser for medarbejdere i sociale/diakonale organisationer, har vi sporet os ind på de temaer, som var relevante for kursernes indhold og projektet i det hele taget.

- 1) Hvad er eksistens, ånd og omsorg? – definitioner af eksistentiel og åndelig omsorg og dannelse
- 2) Sekularisering, eksistens og religionens rolle i socialt arbejde?
- 3) Mening og kilder til mening som fundamentale for menneskers eksistens
- 4) Hvordan kommer eksistens og mening til udtryk i det konkrete socialpædagogiske arbejde?
- 5) Hvilke resonansformer og muligheder kan der være i socialpædagogisk arbejde?
- 6) Indsamling og udarbejdelse af tekster og materialer til undervisningen.

Artiklen vil udfolde vigtige perspektiver ved projektets arbejdstemaer og derved indkredse, hvordan eksistentiel og åndelig omsorg kan praktiseres i diakonal og socialpædagogisk praksis, og hvad der kan være vigtigt at have øje for som fagprofessionel.

Teoretisk ramme

Inspiration fra Norge og Tyskland

I efteråret 2023 besøgte vi tre undervisere uddannelsesinstitutionen VID i Oslo for at mødes med fagfolk, som har opmærksomhed på eksistentiel og åndelig omsorg i videregående uddannelser. VID har bl.a. et program (EKSISTENSFORSK) som sætter fokus på eksistentielle perspektiver og kompetencer i professionel praksis.¹ Opholdet indebar kontakt til professor Anne Austad, som på det tidspunkt ledede forskningsprogrammet. Hun har sammen med en række kolleger arbejdet med eksistentiel omsorg i flere år og deres udgivelser danner baggrund i forhold til at læse os ind på feltet, fx Linda Rykkje (red) og Anne Austad (red.) 2020: *Esistensielle begreper i helse- og sosialfaglig praksis*² og antologien *Lidelse, mening og livssyn* (Austad et al., 2020). Den sidste titel præsenterer forskellige livssyn (religiøse og sekulære) og deres forståelser af mening og lidelse. Antologiens anliggende er at udvide kendskabet til forskellige livssyn og give fagprofessionelle opmærksomhed på, hvad der kan være i spil, når mennesker oplever lidelse.

Flere af de norske forfattere gør i den forbindelse opmærksom på, at hvis fagpersoner har opmærksomhed på den dimension af tilværelsen for deres eget vedkommende, vil de i højere grad kunne samtale om og understøtte andres meningsdannelse (Leenderts, 2020).

I foråret 2024 mødtes undervisere fra Diakonhøjskolen med en gruppe undervisere fra Rauhes Haus³ i Hamborg, bl.a. professor Mathias Nauerth. Han er medforfatter til en omfattende antologi om religionssensibilitet i socialt arbejde (Nauerth et al., 2017). Artiklerne heri trækker bl.a. på erfaringer fra et socialpædagogisk arbejde med særlig fokus på kultur og religions-spørgsmål i Hamburg Mitte⁴. Men artiklerne udfolder også teoretiske og praktiske forudsætninger for forståelsen af religionens rolle i det moderne, socialpædagogiske arbejde. Vi er inspirerede af deres begreb om kultur- og religionssensibilitet, som flugter med vores opfattelse af, at opmærksomhed på kultur, religion og eksistens er en nødvendighed i det livsverdensorienterede sociale arbejde, hvis "det hele menneske" skal tages alvorligt. En forståelse af det hele menneske er et grundlæggende afsæt på professionsbachelor i diakoni og socialpædagogik, som hævder at mennesker dynamiske skabninger. Vi består af både fysiske, psykiske, sociale, kulturelle og åndelige dimensioner, som til sammen influerer på vores eksistens og meningsdannelse. Her står vi på skuldrene af den nordiske skabelsesteologiske tænkning, der kommer til udtryk i efterkrigsårene hos fx Regin Prenter og K.E. Løgstrup i Danmark.⁵

1 Existential perspectives and existential competence in professional practice [VID Specialized University - NUAS](https://www.vid.no/)

2 <https://www.universitetsforlaget.no/eksistensielle-begreper-i-helse-og-sosialfaglig-praksis>

3 Rauhes Haus i Hamborg er en stor socialpædagogisk og diakonal uddannelsesinstitution, som også står bag en lang række institutioner og sociale tilbud <https://www.rauheshaus.de/>

4 <https://www.lebenswelten-dialog.hamburg/>

⁵ Gustaf Wiengren (S), Svein Aage Christoffersen og Trygve Wyller (N), samt Ole Jensen, Niels Henrik Gregersen og Mikkel Wold (DK) er teologer, der står i den samme tradition og har haft indflydelse på formuleringen af det kristne menneske- og natursyn i de seneste årtier.

Eksistentiel og åndelig omsorg i Danmark

I vores nabolande er der en forskningsmæssig og faglig opmærksomhed på eksistentielle dimensioner i uddannelsen af studerende og deres møde med menneskers kultur og religion, som tilsyneladende ikke genfindes i en dansk kontekst. Fx er spørgsmålet om hvorvidt religion også kan udgøre en positiv ressource i socialt arbejde slet ikke på dagsordenen i Danmark. Det er fortrinsvis de sundhedsfaglige faggrupper, som har beskæftiget sig med eksistens og åndelighed i sygepleje og palliativt arbejde. Derfor er der inspiration at hente i den opmærksomhed på de eksistentielle og åndelige dimensioner, som har gjort sig gældende her. Fokus på åndelig omsorg i sygeplejen har ført til, at ord som eksistentiel og åndelig er at finde i kliniske retningslinjer og officielle sundhedsfaglige publikationer. Fx opererer sundhedsstyrelsens vejledning (2017) vedrørende palliativ indsats, med begrebet eksistentiel og åndelig omsorg i relation til patientens oplevelse af "total pain".⁶ Begrebet total pain, som blev introduceret af hospicefilosofiens grundlægger, Cicely Saunders (1918-2005), vil indfange den erfaring, at menneskers oplevelse af smerte ikke alene handler om fysisk eller psykisk smerte, men også kan relateres til mellemmenneskelige, eksistentielle og religiøse forhold. Sygeplejens klassiske definition af omsorg er: "*at hjælpe patienten med det, som vedkommende ikke selv kan*". I relation til menneskers erfaring af total pain, bliver fagpersonens "omsorgsudfordring" udvidet til ikke blot at hjælpe med at gøre, men også turde være til stede i den lidendes grundmenneskelige erfaring af afmagt og meningsløshed.

De to norske hospitalspræster Hans Stifoss-Hanssen og Kjell Kallenberg udformede tilbage i 1990'erne denne brede definition af, hvad åndelig omsorg indebærer:

- at være opmærksom på patientens eksistentielle spørgsmål og ressourcer,
- at lytte til den mening som disse har i patientens livshistorie og
- at hjælpe patienten i hans/hendes arbejde med eksistentielle spørgsmål med udgangspunkt i hans/hendes livssyn

(Stifoss-Hanssen & Kallenberg, 1999, s. 26; Overgaard, 2023, s. 23)

Definitionen rummer en opmærksomhed på, at lidende mennesker befinder sig i en eksistentiel kontekst, hvorfra de vil forsøge at hente mening i lidelsen. De har spørgsmål og ressourcer, en livshistorie og et livssyn, som de kan have brug for sparring til at forholde sig til og leve med.

I dansk forskning påpeger Vibeke Steinfeldt, at målet med åndelig omsorg er at hjælpe mennesker "til åndeligt velvære, der kan forstås som en bekræftelse af livet i form af at opleve harmoni med sig selv, sine omgivelser – og for nogle mennesker også sin Gud" (Steenfeldt, 2019, s. 22). Sygeplejens indsigt i smertens kompleksitet og dens betydning for selve menneskets eksistens, kan overføres til det sociale arbejde. Dels er det menneskelige grundvilkår,

⁶ Et andet nyere eksempel er Hvidbog for rehabilitering, som også omtaler eksistentielle og åndelige aspekter som betydningsfulde i forbindelse med det meningsfulde liv, ved palliation, etc.

som gør sig gældende, hvor lidelse er til stede, men det handler også om et menneskesyn, der forstår mennesker som hele, sat ind i en større kontekst, socialt, kulturelt og eksistentielt/åndeligt. Vi tilslutter os Vibeke Steinfeldts forståelse af eksistentiel og åndelig omsorg, som en integreret del af omsorgen for det hele menneske og ikke noget som ligger ud over den almindelige omsorg. Eksistentiel og åndelig omsorg kan forstås som "*... en helkropslig omsorg, der retter sig mod, hvordan menneskers forskellige byrder kan lindres, så de kan opleve nye muligheder for at række ud efter verden. Det er åndelig omsorg at finde frem til, hvordan det enkelte menneske kan opløftes gennem æstetisk nydelse, harpemusik, naturen, samtaler der bringer minder frem af egne oplevelser i naturen, en smuk make-up, kunstgenstande i rummet, synet af indbydende mad, sejrslølsen af at kunne "stå på sine ben". Hver på sin måde livgivende sanseindtryk, der kan gøde kroppen på en måde, hvor livet kan udfoldes*" (Steenfeldt 2020)

At gøde kroppen kan også være en nødvendig og meningsfuld socialpædagogisk opgave. I det sociale arbejde er mennesker ofte ramt af "total pain" – det vil sige, at livet er besværliggjort af komplekse fysiske og psyko-sociale forhold, som udfordrer meningen for den enkelte. For at kunne yde omsorg for det hele menneske er det nødvendigt både at tilgodesede de konkrete materielle behov og de eksistentielle og åndelige dimensioner af livet. Det er derfor relevant fagligt at have øje for menneskers åndelige og eksistentielle tanker og væren i verden for at kunne understøtte deres søgen efter mening.

Hartmut Rosa teori om resonans

Sociologen Hartmut Rosa og hans teori om resonans og resonansakser har også været en inspirationskilde for projektet. Hans tekster bruges allerede i undervisningen om modernitet på professionsbachelor-uddannelsen og hans resonansbegreb indgår i Matthias Nauerths argumentation for religionssensibilitet (Nauerth et al., 2017).

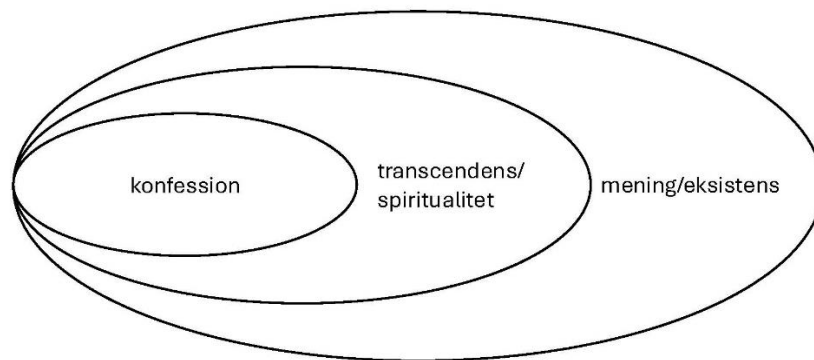
Resonansteorien genopdager kompleksiteten i menneskers relation til verden med udfoldelse af de horisontale, diagonale og vertikale resonansakser, jvf. Rosa (2021 225ff) Tænkningen levner plads til, at ikke blot arbejde og samfundsforhold udgør menneskers liv og relation til verden, men at den grundlæggende sansede eksistens og åndelighed har betydning for vores verdensforhold. I vores udvikling af hvad eksistentiel og åndelig omsorg kan være i socialpædagogisk arbejde har den tænkning fået os til at sætte fokus på at både den vertikale akse betyder: religion, natur, kunst og historie, men også på hvordan kreative, musiske og praktiske kropslige udfoldelser (diagonale akse) kan udgøre kilder til mening og understøtte menneskers relation til sig selv og verden. Både i valgmodulet og på kurserne arbejder vi med "resonans" i form af kreative processer, værksteder/craft, naturerfaringer (fx skovbade), musik, ritualer etc. Dels som inspiration til studerende og medarbejderes egen "dannelse", men også for at de får mulighed for at afprøve værensformer, som de med fordel kan inddrage i deres socialpædagogiske arbejde.

Mht. den vertikale resonansakse, så åbner resonanstænkningen for at forstå religion som en ressource og som svar på menneskers resonanslængsel og – erfaring. Religion hører ligesom natur, kunst og historie med til det at være menneske. Nauerth et al. trækker på Rosa og taler om, at opfattelsen af religion som længsel efter eller erfaring af resonans kan medvirke til at forklare religionens "standhaftighed". Det forhold, at religion forbliver en realitet, på trods af

forudsigelser om dens død, får ifølge Nauwerth et al. konsekvenser for den teoretiske diskussion om og retfærdiggørelse af religion.

Religionens forandrede rolle i moderniteten

Når religion som fænomen hverken kan hente sin begrundelse i sociologien eller socialpsykologien – eller alene udledes derfra, og når den endda må tolkes som udtryk for grundlæggende menneskelige behov og erfaringer, så stilles spørgsmålet på ny: hvad er så egentlig religion – og hvordan forholder vi os til den? Nauwerth et al. foreslår på baggrund af en længere teoretisk diskussion at forstå religion i bredeste forstand som det tydningsystem, hvormed mennesker forbinder sig med tilværelsens mening, eksistentielt, transcendent eller konfessionelt (Nauwerth, 2017, s. 132). Definitionen ledsages af en model for fænomenet religion til brug for det praktiske arbejde med religionssensibilitet.

Kilde: Nauwerth et al., 2017, s.15

Opdelingen i tre ellipser er et forsøg på at lade begrebet religion rumme hele det eksistentielle spektrum, fra den almene eksistentielle, søgen efter mening, og til det at tilhøre et trossamfund. Måske vil det i en dansk kontekst være en ulempe at bruge ordet religion om alle de tre eksistentielle tilgange, men selve modellens opmærksomhed på de forskellige måder, mennesker kan forholde sig til eksistens og transcendens på, kan være kvalificerende også i en dansk kontekst. Modellen afspejler med den yderste cirkel, at om ikke alle, så forsøger de fleste mennesker at finde eksistentiel mening og sammenhæng i de ting, som overgår os (jvf. den yderste ellipse)⁷. En gruppe af dem tolker også deres erfaringer spirituelt, dvs., de forbinder sig med en transcendent, metafysisk mening (den midterste ellipse) og en tredje gruppe forbinder sig ydermere også med en konfessionel, kollektiv forståelsesramme. Særligt den sidste gruppe trækker på forestillinger, som de deler med andre på tværs af geografi og sprog. Nogle forskere opererer med begrebet global mening om dette forhold. (jvf. Austad s. 24, Crystal Parks definition). De fælles framework som kendetegner konfessioner (religiøse grupper) har den styrke, at de stiller forestillinger, sprog og rituel praksis til rådighed, som kan rumme ressourcer og udgøre kilder til mening for mennesker, også og måske især i kritiske livssituationer.

⁷ Det er en pointe i sig selv, at ca. 20 % af befolkningen ikke er optagede af eksistentielle spørgsmål. (Schnell, 2021)

Mening og kilder til mening

Vi har valgt at indkredse det eksistentielle i menneskers liv med inspiration fra Victor Frankl (1905-1997). Ifølge eksistenspsykologen Victor Frankl har mennesker en grundlæggende trang til at søge mening, en vilje til mening. Med reference til Friedrich Nietzsche (1844-1900), kan et menneske tåle næsten hvad som helst, hvis livet grundlæggende erfares som meningsfuldt. Får viljen til mening derimod ikke mulighed for at udfolde sig, vil der hos de fleste mennesker opstå eksistentiel frustration eller tomhed. Frankl anviser 3 værdikategorier, som udgør væsentlige veje til mening (Frankl, 1947/2024):

- a) skabende værdier
- b) oplevelsesværdier
- c) indstillingsværdier

Også den tyske religionspsykolog Tatjana Schnell har interesseret sig for, på hvilken måde mening kommer til udtryk hos mennesker. Hun har på baggrund af et omfattende overnationalt datamateriale undersøgt eksistentielle temaer og kilder til mening i en moderne europæisk kontekst. Schnell beskriver livet som meningsfuldt, når det opleves som sammenhængende og betydningsfuldt, når det har en retning og man hører til et sted (Schnell, 2009). I sin forskning identificerer Schnell 26 kilder til mening og på baggrund heraf udvikler hun sammen med den danske psykolog Peter La Cour "Kilder til mening - Kortmetoden", som er en metode til at kortlægge og undersøge kilder til personlig mening (La Cour & Schnell, 2023). Kortmetoden er en måde at skabe erkendelse for den enkelte af, hvad der har betydning og mening. Metoden viser også at vi som mennesker ikke er så forskellige, når det kommer til de eksistentielle forhold – at vi gerne vil give noget videre til andre eller verden og erfare os som en del af sammenhænge.

De suverænt vigtigste kilder til et meningsfuldt liv er oplevelser af forbundethed med omverdenen, mennesker og naturen - og en spirituel dimension. Det vil sige former for selvtranscendens i højere grad end selvudfoldelse (Schnell, 2009; 2021)

Eksistentiel og åndelig omsorg i socialpædagogisk praksis

Vi har også undersøgt, hvordan fagpersoner i socialpædagogisk praksis opfatter, sætter ord på og fortolker eksistentiel og åndelig omsorg i deres arbejde. Projektarbejdet bestod bl.a. i feltarbejde og interviews med relevante fagpersoner fra institutioner under diakonale organisationer som KFUM's Sociale arbejde, Blå Kors og Kirkens Korshær, som dagligt arbejder med åndelig omsorg. Målet med interviewene er at indfange oplevelser af og fortællinger om eksistentiel og åndelig omsorg i praksis; men også at undersøge muligheder, udfordringer og begrænsninger i arbejdet med eksistentiel og åndelig omsorg.

Informantskaren bestod af ledere, forstandere, socialdiakoner og pædagoger, som har fra 3-15 års erfaring i pågældende praksis. Det fælles træk er, at alle arbejder med målgrupper, hvis liv er præget af manglende socialt netværk, store sociale udfordringer, psykiatriske diagnoser og aktivt misbrug. Mennesker, som befinder sig i en livssituation, hvor eksistentielle kriser er en nærværende del af det levede liv.

Spejlet: En fortælling om eksistential og åndelige omsorg

Stedet er en alternativ boform for voksne med aktivt misbrug, hvor borgere bor i egen lejlighed under § 105, med §85 støtte. Ofte bliver beboerne på stedet til de dør og der lægges vægt på, at det skal være et hjem og ikke kun et sted, hvor livet afsluttes. Det pædagogiske arbejde har for øje at højne værdighed i at være menneske, trods et massivt misbrug. Der er et vedvarende pædagogisk fokus på at give livet et meningsfuldt indhold.

En pædagog fortæller: "Vores beboere er jo alle i perioder tydeligt tynget af skyld og skam... det fylder rigtig meget i deres liv. Det gør det når man har et misbrug... skammen over ikke at kunne klare livet uden et misbrug, skammen over hvor de er, den måde livet har udviklet sig på. Skammen ligger nærmest som en usynlig kappe på deres kroppe, fordi den er blevet en fast del af deres liv. Så snakken handler primært om at få dem samlet som mennesker igen... give dem følelsen af, at de trods alt er mennesker. Skammen bliver en lidelse, en lidelse over at have mistet kontakten til kære, den sorg dét giver at føle sig udstødt, af nogle grunde som helt sikkert er gode grunde. Men det er stadig en lidelse i deres liv og den lidelse kalder jo på en lindring. Og skammens udtryk skal vi spotte. Jeg stod en dag, hvor jeg skulle hjælpe en beboer med at skifte bukser. Han drikker rigtig meget dagligt, så han kan ikke styre kroppens funktioner, så han får ofte ufrivillig vandladning. Og der har jeg nogle gange oplevet, hvor vi har stået på badeværelset og jeg skal hjælpe ham for han har haft et uheld, og så kigger han sig selv ind i spejlet og siger højt "hvad er jeg blevet til" og i stedet for at jeg bekræfter ham i at vi lige skal have skiftet det beskidte tøj eller det er da også lidt skidt at han er kommet til det igen. Så tager jeg en snak bagefter, sætter mig måske med ham ned på sengen og spørger, hvad det er han registrerer, når han sådan ser sig i spejlet og hvad får det til vågne inden i ham? Hvad vil han gerne? Der er jo altid mange ting at arbejde med og det er egentlig sjældent, at han får samlet ressourcer nok sammen til at gøre noget ved det, men bare den snak om, hvad der kan være muligt, er nok. Ind i den snak er der en lindring af den følelse han havde, da han så sig i spejlet. Også en bekræftelse på, hvad han også er, som er mere end den stakkel han ser i spejlet" (informant interview nr. 3)

Socialpædagogen fortæller i interviewet, at dén situation og mandens møde med sin skam i spejlet kunne være taklet på så mange andre måde. Fagprofessionelle kan nemt overse det spæde øjeblik af selverkendelse, som manden oplever ved synet af sig selv. En akut handling vil måske være at give et hurtigt bad for at mindske den uværdighed, det kan være at tisse ned af sig – eller sprogligt og i bedste mening at bagatellisere hændelsen. Det handler for socialpædagogen om at mærke dén stemning, som spejlbilledet kan afføde; en "kalden" fra dét andet menneske om at blive set, som en anden, som værdig.

Empirien rummer lignende fortællinger om fagprofessionelle i en praksis, hvor eksempelvis meningstab og håbløshed kan komme til udtryk. Samtaler mellem den fagprofessionelle og mennesket kan betegnes som eksistentielle, fordi de rummer en fælles undersøgelse af, hvad der skaber mening og livsmod i menneskets liv. Disse samtaler kredser om grundlæggende værdier, livsvilkår og det, der tillægges betydning i tilværelsen. I dialogen får den enkelte mulighed for at reflektere over og identificere meningsskabende elementer i livet med henblik på at fremme en oplevelse af et meningsfuldt liv. *Spejlet* viser, at de grundlæggende eksistentielle spørgsmål kan være på færde i en hverdagssituation, som den på badeværelset og at eksistential og åndelig omsorg i høj grad handler om opmærksomhed på de spørgsmål om mening og eksistens, som ligger lige under overfladen. En opsummering af eksistentielle spørgsmål kan med udgangspunkt i Overgaard (1998) formuleres som følgende:

- Har livet en mening? (Behov for mening og formål)
- Hvilken betydning har mit liv haft? (Behov for selvagtelse og identitet)
- Hvem holder af mig? (Behov for samhørighed, kærlighed og tilgivelse)
- Hvordan kan jeg leve med smerte og lidelse? (Behov for tryghed og håb)

(Overgaard, 1998; 2023)

Eksistentielle spørgsmål som *hvem er jeg, hvad er jeg blevet til, og er der plads til mig* opstår hvor som helst og skal gribes af nogen for at det kan blive til eksistentiel samtale/udveksling. Dog viser forskning i åndelig omsorg, at fagpersonens egen manglende refleksion over eksistentielle og åndelige spørgsmål kan hæmme evnen til at møde medmennesker med ægte nærvær, empati og lyttende opmærksomhed, særligt når disse står i eksistentiel eller åndelig smerte (Hvidt et al., 2022, s. 191–206). Når det kaldes eksistentielle samtaler, understreges det almene ved livet, uden en tilknytning til en religiøsitet eller tro. Og det eksistentielle i samtalen kan indeholde sekulære former for meningskilder, men også det religiøse og åndelig i menneskets liv (Austad et al., 2020, s.14). Her fremstilles det eksistentielle som et baggrundstæppe, som alle mennesker deler og er et fælles grundvilkår. Og eksistentielle tanker kan udfoldes i eksistentielle samtaler, hvor mennesker deler deres opfattelse af livet med hinanden (Hvidt et al., 2023, s.5-16).

Projektets empiri peger også på, at fagpersoner kan føle sig rådvilde og mangle ord, når pædagogiske samtaler handler om eksistentielle tematikker, så som håb(løshed), mening(stab), skam, sorg og lidelse. Måske fordi vores samfund generelt giver trange kår for et sprog om eksistens og åndelighed både for mennesker i almindelighed, men også for fagprofessionelle i pædagogisk praksis. Derfor har vi set på, hvordan samfundet påvirker vores eksistentielle sprogbrug og vores måde at forholde os til tro, religiøsitet og død. Både sproget og forholdet til religion er blevet til et individuelt projekt, hvor åndelighed og religiøs tro ikke deles i fællesskab med andre (Ibid., 6) og denne udvikling stiller nogle udfordringer i diakonal og socialpædagogisk praksis, som der skal være fornyet fokus på.

Eksistentiel sprogløshed

Forskning i eksistentiel og åndelig omsorg gør opmærksom på en sprogløshed i forhold til eksistentielle og åndelige livsdimensioner i det danske samfund (Viftrup & Jensen, 2024). Dorte Toudal Viftrup har i artiklen *Om åndelig dannelse* (2024) undersøgt børns åndelige dannelse og har i den forbindelse afdækket voksnes blufærdighed over at tale med børn om håb, liv og død. Denne tilbageholdenhed kan skabe ugunstige vilkår for at lære at tale om eksistens og åndelighed og for at udvikle os som åndsvæsner. Med reference til Hannah Arendt mener Viftrup, at det handler om åndelig dannelse⁸, som betyder at have et sprog for 'det at blive til som menneske'; og ikke kun anlægge et psykologisk perspektiv på dét oplevede. Mennesket har "brug for indsigter og perspektiver fra både teologien og sociologien, fordi der er noget,

⁸ Se nærmere beskrivelse af åndelig dannelse i *Kritisk Forum for praktisk teologi* nr.172 *Barnetro? Åndelig Dannelse* af Dorte Viftrup og Anne Soe Aagaard Jensen 2024

der tyder på, at vi mangler ord og begreber til at beskrive de åndelige og eksistentielle livsdimensioner, som vi erkender og erfarer" (Ibid.; s.5)

Viftrup har i et endnu upubliceret bidrag til vores kommende antologi, sammenfattet sine pointer om eksistential omsorg i tre aspekter:

"Jeg har peget på tre aspekter af eksistential omsorg: 1) eksistential agens, 2) det relationelle fundament samt 3) sprogets betydning, som jeg synes er særlig relevant at inddrage, når vi arbejder med menneskers mentale sundhed og trivsel. For at kunne understøtte mennesker eksistentielle agens, har vi brug for et eksistentielt perspektiv og - sprog i mødet med mennesker, hvor vi kan se og forstå, at den anden handler meningsfuldt og intentionelt i forhold til sine livsvilkår samt sine indre tilstande og ydre vilkår. Det omhandler måden, hvorpå vi ser på hinanden og forstår hinandens måde at være til stede i verden. Det relationelle fundament er helt centralt for at forstå, mærke og interagere med hinanden, og for at se og blive set som et menneske samt interagere på måder, hvor vi mærker hinandens menneskelighed. Det sprog, som vi tilbyder andre, skal kunne bruges til at drage omsorg for de horisontale og vertikale livsdimensioner og – relationer." (Viftrup, Mental sundhed og trivsel: Kan vi lære noget fra eksistential omsorg? upubliceret bidrag til antologi om eksistential og åndelig omsorg, efteråret 2025)

Dorte Viftrups argumentation om at sproget for det eksistentielle er en del af menneskers åndelig dannelse, understreger også projektets viden om vigtigheden af at udvikle og anvende et eksistentielt sprog i pædagogisk praksis og det peger samtidig på det pædagogiske dilemma, der opstår i mødet med eksistential sprogløshed. Det kalder på en fagliggørelse af det at kunne tale eksistentielt på hverdagsprog og vigtigheden af at etablere refleksionsrum, hvor socialpædagoger kan tilegne sig et nuanceret og inkluderende sprog til at indgå i samtaler om livets grundlæggende vilkår og mening.

Opsummering

Vi er således optaget af det **eksistentielle** perspektiv i det socialpædagogiske arbejde, både i form af **sproglighed** omkring de grundlæggende eksistentielle spørgsmål som identitet, lidelse, mening, håb og livssyn. Men også en opmærksomhed på hvordan socialpædagoger kan understøtte resonansrum, og give mennesker oplevelsen af at være en del af naturen, kunsten, historien, at kunne relatere sig meningsfuldt til verden. Vi har en ambition om, at det eksistentielle sprog bør høre til både i uddannelsen og i dannelsen af mennesker og fagpersoner. Hvis en fagperson ikke selv tør se sit liv i et eksistentielt perspektiv, forsvinder opmærksomheden på den andens eksistentielle perspektiv. I et sekulariseret samfund er det af central betydning at udvikle et hverdagsnært sprog for tro, drømme og livsmening.

For mennesker med en religiøs baggrund og erfaring med at færdes i religiøse fællesskaber, hvor samtaler om eksistens og åndelighed er naturlige, kan der foreligge et stærkt eksistentielt og åndeligt begrebsapparat. En religiøs livsanskuelse kan på den måde udgøre en ressource og tilbyde et meningsgivende sprog til at begribe centrale eksistentielle spørgsmål som liv, død og forestillingen om en virkelighed hinsides det menneskelige. Dette sprog kan – når det anvendes med omtanke – indgå som en meningsbærende ressource i eksistentielle samtaler. På

den anden side kan sådanne sproglige udtryk fremstå fremmede eller sprogligt utilgængelige for mennesker uden institutionel religiøs tilknytning. Her kan et mere hverdagsforankret sprog for tilværelsesmening fungere som en inkluderende bro, der muliggør, at mennesker oplever sig set, mødt og forstået i den eksistentielle samtale. Det forudsætter, at den fagprofessionelle evner at anerkende og indleve sig i den eksistentielle krise, som det andet menneske befinder sig i, og tør bringe et eksistentielt sprog i spil – ikke som en belærende praksis, men som en dannende og dialogisk del af den pædagogiske relation (Lodberg, 2024; oversættelse af Nauerth et al., 2017, s. 270–271)

Vi er samtidig optagede af de **resonansformer**, som kan understøtte livsmod, mening og håb i menneskers liv. Med afsæt i Hartmut Rosas resonanstheori kan fagprofessionelle være nysgerrige på, hvordan oplevelsen af resonans kan etablere en erfaring af forbundethed med verden, andre mennesker og med det som er større end en selv. Det bør være en socialpædagogisk opgave at have øje for, at det er den fagprofessionelles fineste og vigtigste opgave at understøtte menneskers oplevelse af sammenhæng, oplevelse af betydning og et meningsgivende forhold med livet og et værdifuldt tilhørsforhold.

Endelig har vi i løbet af projektet oplevet, at der mangler relevant litteratur til brug i undervisningen af såvel studerende som kursister. Vi arbejder pt. på at indsamle artikler til en antologi om eksistentiel og åndelig omsorg, som forventes udgivet til november på forlaget Eksistensen. Vi har fået en række eksterne bidrag om skam, sjælesorg for selvmordstruede, filosofisk undren, eksistentiel og åndelig omsorg i fængslet, lidelsesopfattelse og eksistentiel omsorg i kristendom og islam, artikler om mening, kultur- og religionssensibilitet, stressfri i gårdhaven, naturen som resonansrum, praksisfortællinger i socialpædagogisk arbejde, mfl.

Litteratur

- Arendt, H. (2019). *Åndens liv*. Klim.
- Austad, A., Stifoss-Hansen, H., Borge, L., & Rykkje, L. (2020). *Eksistentielle begreber i helse og socialfaglig praksis*. Universitetsforlaget.
- Austad, A., Stifoss-Hanssen, H., Thomassen, R., m.fl. (Red.). (2020). *Lidelse, mening og livssyn*. Fagbokforlaget.
- Busch, C. J. (2002). Eksistentiel og åndelig omsorg. I T. J. M. Oved (Red.), *Religion, eksistens og sygepleje: Lærebog for sygeplejersker*. Gyldendal.
- Frankl, V. E. (1947/2024). *Menneskets søgen efter mening*. Psykologi og Eksistens.
- Harboe, T. (2018). *Metode og projektskrivning – en introduktion*. Samfundslitteratur.
- Hvidt, N. C., Viftrup, D., & Boelsbjerg, H. (2022). Træt af at yde omsorg. Et aktionsforskningsstudie om, hvordan man forebygger omsorgstræthed blandt medarbejdere på hospice gennem relationsarbejde. *Klinisk Sygepleje: Tidsskrift for sygeplejefaglig forskning og udvikling*, 36(3), 191–206.
- Hvidt, N. C., Viftrup, D., & Nissen, D. R. (2023). Introduktion. *Spiritualitet og Sundhed: Tidsskrift for forskning i sundhed og samfund*, (38), 5–16.
- Jensen, O. (1976). *I vækstens vold: Økologi og religion*. Fremad.
- Jørgensen, H. H., Rothuizen, J. J., & Togsverd, L. (2019). *Pædagogik og fortælling: At fortolke, forstå og forny pædagogisk praksis*. Samfundslitteratur.
- Kvale, S. (2015). *Interview – En introduktion til det kvalitative forskningsinterview* (3. udg.). Hans Reitzels Forlag.
- La Cour, P., & Schnell, T. (2023). *Kilder til mening – kortmetoden* (2. rev. udg.). Studia.
- Løgstrup, K. E. (2015). *Skabelse og tilintetgørelse: Religionsfilosofiske betragtninger. Metafysik IV*. Klim.
- Mørch, S. I. (2008). *Kommunikationskultur: Samtaler i pædagogisk praksis*. Academica.
- Nauerth, M., Hahn, K., Tüllmann, M., & Kösterke, S. (Red.). (2017). *Religionssensibilität in der Sozialen Arbeit: Positionen, Theorien, Praxisfelder* (1. Aufl.). Kohlhammer.
<https://doi.org/10.17433/9783170322073>
- Nissen, J. (2008). *Diakoni og menneskesyn*. Aros Forlag.
- Overgaard, E. (1998). *Livssyn, sundhed og sygdom*. Hans Reitzels Forlag.

- Overgaard, E.** (2023). *Åndelig omsorg: Kari Martinsen, Katie Eriksson og Joyce Travelby i nyt lys* (2. udg.). Buster Nordic.
- Pedersen, J. M.** (2020). Det udvidede omsorgsbegreb. I K. Kristoffersen, H. Lodberg, J. Nissen, & J. M. Pedersen (Red.), *Diakoni – perspektiver og pejlinger* (s. 101–110). Eksistensen.
- Rosa, H.** (2014). *Fremmedgørelse og acceleration*. Hans Reitzels Forlag.
- Rosa, H.** (2021). *Resonans: En sociologi om forholdet til verden*. Eksistensen.
- Rothuizen, J. J., & Togsverd, L.** (2024). Situated knowledge between purpose and facts and its relation to pedagogical tact. *Ethics and Education*, 19(3), 301–319.
- Schärfe, G.** (1988). *Åndelig omsorg: Sygeplejerskens rolle*. Dansk Sygeplejeråd.
- Schnell, T.** (2009). *The Sources of Meaning and Meaning in Life Questionnaire*. https://www.researchgate.net/publication/301231622_Sources_of_Meaning_and_Meaning_in_Life_Questionnaire_SoMe_English_version (Hentet maj 2025)
- Schnell, T.** (2021). *The psychology of meaning in life*. Routledge.
- Steenfeldt, V., Viftrup, D., & Hvidt, N. C.** (2019). *Åndelig omsorg*. Munksgaard.
- Stifoss-Hanssen, H., & Kallenberg, K.** (1999). *Livssyn, sundhed og sygdom*. Hans Reitzels Forlag.
- Viftrup, D., & Hvidt, N. C.** (2021). Det relationelle som fundament for omsorg. I *Relationer i sundhedsvæsenet: Hvorfor og hvordan?* Samfundslitteratur.
- Viftrup, D., & Jensen, A. A.** (2024). Om åndelig dannelse. *Kritisk forum for praktisk teologi*, (172), Barnetro. (Tilføj evt. sidetal, hvis relevant)